

**РОЗВИТОК ТУРИЗМУ У ФОРМАТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО  
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

**DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE FORMAT BALANCED USE OF  
NATURAL RESOURCES**

**Ірина АНТОНЕНКО,**  
доктор економічних наук,  
Київський національний торговельно-  
економічний університет, Київ

**Iryna ANTONENKO,**  
Doctor of Economics,  
Kyiv National University of Trade and  
Economics, Kyiv

**Ірина МЕЛЬНИК,**  
кандидат економічних наук,  
Київський університет туризму,  
економіки і права, Київ

**Iryna MELNYK,**  
Candidate of Economic Sciences,  
Kyiv University of Tourism, Economics  
and Law, Kyiv

*Розглянуто питання розвитку туристичної індустрії в умовах збалансованого природокористування. Проаналізовано потенціал туризму у світовій економіці, складено порівняльну таблицю екологічних індикаторів індексу конкурентоспроможності подорожей і туризму різних країн, спираючись на рейтингові дослідження міжнародних організацій, визначено важливість взаємозв'язків туристичної діяльності та природокористування. Запропоновано напрями розвитку туризму.*

**Ключові слова:** туризм, туристична індустрія, збалансоване природокористування, екологізація, екологічні індикатори.

*Issue concerning development of the tourism industry in conditions of balanced use of natural resources is considered. Potential of tourism in the global economy is analyzed, comparative table of environmental indicators of index competitive travel and tourism different countries, based on the rating research by international organizations is compiled, and relationship importance of tourism activities and use of natural resources is identified. Directions of development of tourism are proposed.*

**Key words:** tourism, tourism industry, balanced use of natural resources, ecologization, environmental indicators.

**Постановка проблеми.** Туристична індустрія сьогодні має значний потенціал у світовій економіці. Надходження від міжнародного туризму протягом 1995–2014 років зросли з 415 млрд (527 млн подорожуючих) до 1245 млрд дол. США (1,133 млрд туристів). Таким чином, туристичний бізнес наразі формує 9 % світового валового продукту та 6 % міжнародного експорту, складаючи 1,5 трлн дол. США та забезпечуючи робоче місце кожній одинадцятій людині на планеті. Крім того, прогнози щодо кількості

міжнародних туристичних прибутків, незважаючи на глобальні економічні, політичні та екологічні виклики, перевищують очікування експертів: ймовірний середній рівень зростання обсягів міжнародних прибутків у період 2010–2030 рр. дорівнюватиме 3,3 %, тоді як у 2012–2013 рр. він становив 5, 2013–2014 рр. – 4,3 % [1]. Зростання обсягів туристичних потоків збільшує антропогенне навантаження на природні рекреаційно-туристичні ресурси та актуалізує основну проблему розвитку туризму – збалансоване природокористування. Останнє – це стратегічна мета суспільства щодо збереження умов для відтворення біологічного різноманіття на об'єктах природно-заповідного фонду, у зонах санітарної охорони та на рекреаційних територіях, створення сприятливих умов для проживання.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** На думку фахівців, якщо розглядати збалансоване природокористування як процес взаємодії суспільства з довкіллям, за якого досягається оптимальне співвідношення між господарською діяльністю, забезпеченням матеріальних і духовних потреб населення та підтриманням якісного стану навколишнього природного середовища, то в Україні воно не є таким [2]. Діючий економічний механізм природокористування не має стимулюючих важелів. Національним товаровиробникам вигідніше здійснювати різні екологічні платежі, ніж витратитися на природоохоронні заходи, які значно (іноді в сотні разів) перевищують обов'язкові платежі. До чинників, що негативно впливають на навколишнє природне середовище, у природокористуванні належить і туристично-рекреаційна діяльність, яка сьогодні потребує глобальної екологізації. Разом з екологізацією промислового сектору економіки це має забезпечити умови для відтворення та рекреаційного використання природних комплексів [3]. Відповідно, екологізація включає процеси, спрямовані на збереження природних територій від забруднення промисловими, транспортними підприємствами, відходами життєдіяльності місцевих громад та змін, пов'язаних із функціонуванням інфраструктурних туристичних об'єктів, сконцентрованих у популярних рекреаційних зонах, наслідків туристичного перебування, включаючи відпочинок неорганізованих туристів у необлаштованих для цього зонах.

Питання збалансованого природокористування в туризмі позиціонується не тільки з прямою залежністю туристичного ринку від стану рекреаційно-туристичного потенціалу окремих територій, оскільки міжнародний туризм займає четверте місце (після ринку пального, хімікатів та автомобільної продукції) у структурі світового експорту, але й формуванням екологічної культури та екологічно освіченого суспільства [4]. Таким чином, процеси збалансованого природокористування, екологізації, проявляючись через економіку, право, політику, освіту та культуру, формують загальнокультурні норми й цінності з урахуванням концепції соціальної відповідальності та зосереджують увагу сучасного суспільства на збереженні природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Дослідження вчених і практиків свідчать про проблеми, які існують сьогодні у взаємозв'язках туризму та природних ресурсів, що й визначило мету

**статті:** обґрунтування наукових і прикладних засад розвитку туризму у форматі збалансованого природокористування.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Збалансоване природокористування в туризмі передбачає ощадливе використання рекреаційно-туристичних ресурсів у процесі діяльності туристичних організаторів та безпосереднього відпочинку – власне туристами. Зокрема, за оцінками Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (UNEP – United Nations Environment Programme), один середньостатистичний турист створює за день близько 1 кг твердих відходів [5].

Збалансоване природокористування в туристичній діяльності – складне явище сучасного суспільного розвитку, основна мета якого полягає у мінімізації негативного впливу її на процеси кругообігу речовини та енергії у природі, зменшення рекреаційного навантаження на туристичні об'єкти [6].

Функціями збалансованого природокористування в туризмі слід вважати відтворювальну, просторову та соціально-екологічну. Перша передбачає створення умов, за яких забезпечуватиметься природне відтворення рекреаційно-туристичних ресурсів території. Просторова функція дає змогу вивчити рекреаційні райони, урахувавши особливості їх природних комплексів, та визначити ступінь їх оптимального навантаження. Соціально-екологічна – відповідає за формування екологічно освічених громадян. Для конкретного суб'єкта господарювання ці функції проявляються у підходах до туристичного та готельного продукту, роботи офісу тощо. В той же час вплив туризму на довкілля є прихованим, оскільки його вивчають у розрізі окремих галузей економіки, які формують туристичний продукт [6].

Формами збалансованого природокористування туризму на державному рівні є цільові управлінські заходи прямого та непрямого впливу, спрямовані на зменшення рівня виснаження рекреаційно-туристичних ресурсів. Пряме управління передбачає нормативно-правове регулювання туристичної діяльності, обмеження загальної кількості відвідувачів відповідно до гранично допустимого туристичного навантаження на природні комплекси, регламентації та зонування природоохоронних територій, використання спеціальних технологій мінімізації забруднення довкілля тощо. Непрямий метод управління ґрунтується на зміні поведінки власне туристів та представників туристичної індустрії шляхом підвищення рівня їх екологічної освіти, екологічної просвіти місцевого населення, використання засобів інформаційного впливу (екологічний PR, іміджеві стратегії тощо), виховання культури спілкування (між людьми різних соціальних прошарків, різного майнового стану, міжетнічного, міжрелігійного тощо), формування шанобливого ставлення до місцевих жителів, культури екологічного відпочинку (екорекреаційної культури) [2].

Серед форм збалансованого природокористування в туризмі в приватному секторі виділяють процеси, спрямовані на екологізацію технологій обслуговування туристів, які передбачають зменшення сировино-, водо-, енергоємності туристичного продукту, упровадження замкнених технологічних

циклів. На світовому рівні цей рух очолює «Міжнародна ініціатива готелів з питань оточуючого середовища» (IHEI – The International Hotels Environment Initiative) з центром у Лондоні, яка представлена 11 200 готелями у 111 країнах. Вона орієнтує своїх членів на ведення бізнесу більш екологічними та соціально відповідальними способами (установлення в готелях енергозберігаючого освітлення та обладнання, закупка побутових товарів, здатних до біологічного розкладання, відмова від щоденної заміни рушників та білизни з метою економії води тощо). Зокрема, готелі мережі Inter-Continental повинні впровадити 134 екологічних заходів щодо водо- та енергоспоживання й боротьби з відходами [5].

Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища та діяльність інших міжнародних організацій, у тому числі «Міжнародної ініціативи готелів з питань оточуючого середовища», діє за принципами сталого розвитку, одним з основних індикаторів якого є екологізація туризму. Розвиток туризму за критерієм сталості закріплено на міжнародному рівні в «Хартії зі сталого туризму» (1995 р.) та «Міжнародній програмі зі сталого розвитку туризму» (1999 р.). Так, зазначається, що він має бути екологічно прийнятним на тривалий період часу, економічно життєздатним, а також етично та соціально справедливим і рівноправним щодо місцевих громад [6]. Крім того, протягом п'яти років Всесвітньою туристичною організацією, Світовою радою з подорожей і туризму, Радою планети Земля реалізовувався Порядок денний на XXI століття для подорожей і туризму (1996 р.), що передбачав проведення регіональних семінарів з метою формування відповідального ставлення та використання природних і культурних ресурсів.

Сталий розвиток туризму, як зазначається у Порядку денному на XXI століття для галузі подорожей і туризму, – це здатність останнього упродовж тривалого періоду зберігати свої кількісні та якісні показники, тобто виправдовувати очікування резидентів і туристів як у короткий, так і більш тривалий період, без шкоди довіллю тієї території, яка зацікавлена в його розвитку. Крім того, підкреслюється, що сталість у туризмі передбачає позитивний загальний баланс його екологічних, соціокультурних та економічних впливів [7].

Курс на сталий розвиток туризму в Україні підтверджується ратифікацією 2004 року Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (ратифікована законом України № 1672-IV від 07.04.2004 р.). Однак на сучасному етапі не затверджено навіть «Концепцію про перехід України до сталого розвитку». У працях вітчизняних учених детально вивчається питання реалізації стратегії сталого розвитку туризму. Зокрема, у дослідженні Т. Ткаченко розкриваються історичні передумови переходу на концепцію такого розвитку, її зміст і принципи, особливості управління туризмом в умовах глобалізації [8].

Одним із принципів сталого розвитку туризму є екологічна коректність (ефективність) туристичного руху і бізнесу, сприяння збереженню й поетапному відтворенню цілісності природного середовища та культурної

спадщини. Тобто він передбачає, таким чином, раціональне використання туристичних ресурсів і підтримання біорізноманіття [8].

В туристичній індустрії також діють світові сертифікаційні програми, спрямовані на збалансоване природокористування, екологізацію та сталий розвиток туризму, зокрема:

Blue Flag Campaign – добровільний екологічний знак, присвоєний більше ніж 3 850 приморським районам у 48 країнах світу, у тому числі 2 750 районах 21 країни Європи;

Green Globe (включаючи Green Globe Travel) – ініціатива, що передбачає видачу сертифіката відповідності на основі 41 критерію і 337 показників та охоплює підприємства з понад 90 країн світу;

Certification for Sustainable Tourism Program (CST) [5].

Визначені ініціативи як інструменти збалансованого природокористування в туризмі реалізують і маркетингові функції, забезпечуючи іміджеву підтримку учасникам своїх програм.

На сучасному етапі оцінити еколого-економічну безпеку туризму України можна за результатами рейтингового дослідження «Індекс конкурентоспроможності подорожей та туризму», що один раз на два роки проводить Всесвітній економічний форум [9]. Індекс визначає позицію країни за такими блоками, як середовище функціонування, туристична політика та формування сприятливих умов розвитку, інфраструктура, природні й культурні ресурси. За результатами 2013 року Україна посідає 76-те місце серед 140 країн світу, що відповідає оцінці 3,98 бала із семи можливих; 2011-го – 85-те місце з 139, однак 2007 та 2009 рр. – 78-ме серед 124 та 77-ме місце із 133 країн відповідно (табл.).

Таблиця

Екологічні індикатори індексу конкурентоспроможності подорожей та туризму різних країн, 2011–2015 рр.\*

Країна	2011			2013			2015		
	Загальне значення	У т.ч. часткові		Загальне значення	У т.ч. часткові		Загальне значення	У т.ч. часткові	
		екологічна стійкість	природні ресурси		екологічна стійкість	природні ресурси		екологічна стійкість	природні ресурси
Австралія	13	59	4	11	56	2	7	25	2
Австрія	4	5	43	3	6	49	12	8	28
Бразилія	52	29	1	51	30	1	28	86	1
Великобританія	7	11	23	5	7	15	5	17	9
Ірландія	21	12	112	19	9	117	19	2	72
Іспанія	8	33	35	4	25	29	1	29	14
Китай	39	95	5	45	109	5	17	137	6
Коста-Ріка	44	25	6	47	26	7	72	68	5
Люксембург	15	16	65	23	17	55	26	4	60
Мексика	43	114	10	44	105	8	30	126	4
Німеччина	2	4	18	2	4	31	3	14	18
Норвегія	20	6	60	22	8	59	20	5	29
Польща	49	37	54	42	37	66	47	29	57
США	6	105	3	6	112	3	4	111	3
Україна	85	88	119	76	92	102	не визначались		
Фінляндія	17	7	66	17	3	54	22	3	56
Франція	3	9	31	7	11	30	2	23	8
Швейцарія	1	2	16	1	2	19	6	1	21

\* Джерело: [9].

На думку експертів-аналітиків, ці результати свідчили про відновлення втрачених після економічної кризи позицій. Однак 2015 року індекс конкурентоспроможності подорожей і туризму для України не визначався, зважаючи на підвищену небезпеку для життя та здоров'я туристів за умов військово-політичного конфлікту на її територіях.

Зрозуміло, що ратифікація угод та складання планів захисту довкілля не гарантують швидкого вирішення екологічних питань, однак, якщо Україна планує збільшувати надходження до бюджету за рахунок туризму, потрібно зменшувати екологічні ризики та не виснажувати потенціал природних територій.

У довгостроковому періоді значення еколого-економічних індикаторів туризму зростає, проявляючись у вмінні менеджерів перерозподіляти ресурси не тільки між підсистемами галузі (кластера, дестинації) в конкретну точку часу, а й з урахуванням часових розривів.

**Висновки.** Екологічні питання повинні інтегруватися в економічну сферу туристичної діяльності, тобто необхідно розробити такі економічні важелі, які б дали змогу «повернути» назад узятє у природи з урахуванням специфіки функціонування туристичної індустрії. З цією метою доцільно:

- розробити і реалізувати в Україні головні принципи розвитку туризму на основі «Всеєвропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття», згідно з якою туризм, що є ресурсоспоживчою галуззю економіки, повинен мати більш якісний базис для свого функціонування;
- удосконалити на державному рівні механізм реалізації екологічної політики загалом і туризмі зокрема, завершивши при цьому розробку нормативно-правової бази природоохоронної діяльності;
- покращити науково-методичне забезпечення екологізації туристичної діяльності;
- забезпечити якісно новий рівень підготовки фахівців для сфери туризму, особливо спеціалістів з екологічного менеджменту, котрі повинні мати інший кругозір знань, керуватись нетрадиційними правилами щодо екологічної зацікавленості підприємств туристичної галузі у підвищенні якості навколишнього природного середовища. При цьому особливу увагу слід приділяти контрольним функціям за діяльністю туристичних організацій (екоревізії);
- удосконалити, розширити і зміцнити систему екологічного моніторингу на базі існуючої мережі спостережень за станом компонентів довкілля, зокрема розробити єдину методику спостережень та обробки інформації різними відомствами й організаціями;
- сформувати чітку систему екологічної освіти і виховання населення нашої держави, передусім туристів, що передбачає розроблення нового морального кодексу природокористування, спираючись на ідею природоцентризму (екоцентризму) і коеволюції [3].

Визначені напрями сформують систему збалансованого природокористування туристичної індустрії, яка на рівні кожної складової

характеризуватиметься індикаторами фінансового, кадрового, інтелектуального, технічного, інформаційного забезпечення, що, у свою чергу, стане базою даних для проведення комплексної екологізації галузі.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *UNWTO Tourism Highlights. 2015 Edition* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mkt.unwto.org>.
2. Ніколаєв К.Д. Збалансоване природокористування на прикладі екологізації туристичної галузі / Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В.М., Бабікова К.О. // *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. – 2009. – Вип. 5(58). – С. 117–120.
3. Падун М.М. Проблеми екологізації в туризмі [Електронний ресурс] / М.М. Падун. – Режим доступу : <http://www.ecologylife.ru/tyrizm-2002/problemi-ekologizatsiyi-v-turizmi.html>.
4. *The United Nations Environment Programme (UNEP)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unep.org/resourceefficiency/Business/SectoralActivities/Tourism/FactsandFiguresaboutTourism/tabid/78771/Default.aspx>.
5. Яковенко Е.В. Суцність и типи інновацій в сфері туризму / Е.В. Яковенко // *Культура народів Причорномор'я*. – 2006. – № 95. – С. 102–105.
6. Смаль В.В. Туризм і сталий розвиток / В.В. Смаль, І.В. Смаль // *Вісник ЛНУ*. – 2005. – Вип. 32. – С. 163–173. – (Серія «Географічна»).
7. Уварова Г.Ш. Сталий розвиток туризму в контексті рекреаційно-туристичного природокористування / Г.Ш. Уварова // *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ*. – 2010. – Т. 1, № 1. – С. 217–220. – (Серія «Економіка, право, політологія, туризм»).
8. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : [монографія] / Тетяна Іванівна Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
9. Офіційний сайт *World Economic Forum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports>.

### REFERENS

1. *UNWTO Tourism Highlights. 2015 Edition* [Electronic resource]. – Available at : <http://mkt.unwto.org>.
2. Nikolaiev K.D. Zbalansovane pryrodokorystuvannia na prykladi ekolohizatsii turystychnoi haluzi / Nikolaiev K.D., Isaienko V.M., Babikova K.O. // *Visnyk KDPU imeni Mykhajla Ostrohrads'koho*. – 2009. – Vyp. 5(58). – P. 117–120.
3. Padun M.M. Problemy ekolohizatsii v turyzmi / M.M. Padun [Electronic resource]. – Available at : <http://www.ecologylife.ru/tyrizm-2002/problemi-ekologizatsiyi-v-turizmi.html>.
4. *The United Nations Environment Programme (UNEP)* [Electronic resource]. – Available at : <http://www.unep.org/resourceefficiency/Business/SectoralActivities/Tourism/FactsandFiguresaboutTourism/tabid/78771/Default.aspx>.

5. Yakovenko E.V. *Suschnost' y typy ynnovatsyj v sfere turyzma* / E.V. Yakovenko // *Kul'tura narodov Prychernomor'ia*. – 2006. – № 95. – P. 102–105.

6. Smal' V.V. *Turyzm i stalyj rozvytok* / V.V. Smal', I.V. Smal' // *Visnyk LNU*. – 2005. – Vyp. 32. – P. 163–173. – (Seriiia «Heohrafichna»).

7. Uvarova H.Sh. *Stalyj rozvytok turyzmu v konteksti rekreatsijno-turystychnoho pryrodokorystuvannia* / H.Sh. Uvarova // *Naukovyj visnyk Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn NAU*. – 2010. – Tom 1, № 1. – P. 217–220. – (Seriiia «Ekonomika, pravo, politolohiia, turyzm»).

8. Tkachenko T.I. *Stalyj rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu : [monohrafiia]* / Tetiana Ivanivna Tkachenko. – 2-he vyd., vypr. ta dopovn. – K. : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2009. – 463 p.

9. *World Economic Forum [Electronic resource]*. – Available at : <https://www.weforum.org/reports>.